

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

УДК 821.161.3.09(092)

Кохан Тацяна Сяргееўна
аспірант
Нацыянальная акадэмія навук Беларусі
г. Мінск, Беларусь

Tatsiana Kokhan
Postgraduate Student,
National Academy of Sciences of Belarus
Minsk, Belarus
tgalis@mail.ru

РЭЦЭПЦЫЯ ТРАДЫЦЫЙ АНТЫЧНАСЦІ
Ў ТВОРЧАЙ СПАДЧЫНЕ ЯНА ЧАЧОТАTHE RECEPTION OF THE ANTIQUE TRADITIONS
IN THE CREATIVE HERITAGE OF IAN CHACHOT

Артыкул прысвечаны выяўленню традыцый Антычнасці ў творчай спадчыне Я. Чачота, асаблівая ўвага звернута на ролю анакрэантычных і гарацыянскіх матываў ва ўзбагачэнні тэматычнага рэпертуару аўтара. Даследаванне паказала, што для філамацкага перыяду творчасці Я. Чачота быў характэрны сінтэз антычных матываў і вобразаў з элементамі біяграфіі, алюзіямі на гістарычныя падзеі; у познім перыядзе творчасці паэт звярнуўся да гарацыянскай ідэі ціхага вясковага жыцця на ўлонні прыроды. Сваю задачу Я. Чачот бачыў не ў перайманні антычных аўтараў, а ў выкарыстанні іх дасягненняў для паказу блізкай яму рэчаіснасці.

К л ю ч а в ы я с л о в ы: *Ян Чачот; літаратура XIX стагоддзя; антычная традыцыя; анакрэантычныя матывы; гарацыянскія матывы; рэцэпцыя.*

The article deals with the Antique traditions in Ian Chachot's creative heritage; special attention is paid to the role of Anacreontic and Horatian motifs, which enrich the author's themes. The analysis shows that the Philomath period of Ian Chachot's creativity is characterized by the synthesis of ancient motifs and images with the biographical elements and historical allusions. In the last period of his creativity, the poet used the Horatian idea of a quiet rural life in the bosom of nature. Ian Chachot didn't want to imitate the ancient authors, but he used their achievements to show his reality.

Key words: *Ian Chachot; literature of the 19th century; Antique traditions; Anacreontic motifs; Horatian motifs; reception.*

Антычнасць – універсальная культура, заснаваная на прынцыпах разумення гармоніі чалавека і свету. Становішча Беларусі паміж Усходам і Захадам спрыяла таму, што «антычная спадчына пранікала на тэрыторыю Беларусі не па адным, а па двух культурных шляхах – праз Заходнюю Еўропу, з дапамогай перакладу з грэцкай мовы на лацінскую, а пазней праз Візантыю і Кіеўскую Русь, дзякуючы перакладам на царкоўнаславянскую мову» [1, с. 5]. Аднак засваенне літаратурай Беларусі культурнага вопыту Антычнасці, паводле слухнага меркавання А. Сузько, «ускладнялася перапынкамі ў працэсах гістарычнай пераемнасці і рэгулярнасці ў развіцці

літаратурнага працэсу» [2, с. 108]. Такім жа нераўнамерным быў працэс навукова-крытычнага асэнсавання ўплыву літаратурных традыцый Антычнасці на беларускую літаратуру. Актыўныя ўздымы перапыняліся перыядамі застою, аднак у апошнія дзесяцігоддзі цікавасць да сувязяў беларускай літаратуры з Антычнасцю прыкметна ўзрасла, можна прыгадаць даследаванні У. Конана, С. Малюковіч, А. Сузько, Т. Шамякінай і інш., у межах прапанаванай тэмы асабліва вылучаюцца працы Д. Лебядзевіча, які звярнуўся да праблемы ўплыву антычнай літаратуры на польскамоўную творчасць Я. Чачота. Даследчык прааналізаваў буйныя паэтычныя творы: лірычную сцэнку «Сафо» («Сафо»), калядную містэрыю «Apollo po kolędzie» («Апалон на калядаванні»), паэму «Туртеј» («Тыртэй») і прыйшоў да наступных высноў: «Антычны паэтычны матэрыял, міфалагічныя вобразы і рэмінісцэнцыі дапамагаюць найбольш поўна і ярка раскрыць жыццёвы ідэал гэтага паэта, спрыяюць найбольш поўнай і яркай перадачы душэўнага настрою Яна Чачота і яго сучаснікаў, выяўляюць пафас тагачаснай эпохі» [3, с. 245]. Нягледзячы на даволі падрабязнае асэнсаванне заяўленай праблемы, па-за ўвагай навукоўцы засталіся вершы прынагоднай (аказіянальнай) паэзіі, у якой антычная традыцыя займае вядучае месца. Такім чынам, рэцэпцыя антычных традыцый у творчасці Я. Чачота патрабуе далейшага вывучэння з прыцягненнем да аналізу максімальнай колькасці вершаў паэта.

Жыццёвы і творчы шлях пачынальніка беларускай літаратуры Я. Чачота (1796–1847 гг.) прыпадае на складаны час першай паловы XIX ст., калі перад прадстаўнікамі эліты не было акрэсленых гістарычных перспектыв, беларуская мова была ў заняпадзе, а тэрыторыі, якія доўгі час уваходзілі ў склад іншых дзяржаў, не мелі пэўных межаў і адзінай афіцыйна замацаванай назвы. У гэты перыяд інтэнсіфікуюцца працэсы нацыянальнай самаідэнтыфікацыі, паступова выпявае ўсведамленне значнасці роднай мовы і этнічнай культуры для фарміравання ўласнай літаратурнай традыцыі. У той жа час, пэўная дыскрэтнасць літаратурнага працэсу на беларускіх землях спрыяла таму, што ў пошуках адказаў на спрадвечныя пытанні пісьменнікі звярталіся да сусветнага літаратурнага вопыту.

Я. Чачот не скончыў поўны курс універсітэцкай навукі, аднак на працягу ўсяго жыцця займаўся самаадукацыяй. У сваёй творчасці паэт карыстаўся беларускай і польскай мовамі, добра ведаў лацінскую, французскую, нямецкую, а ў высылцы засвоіў рускую і англійскую мовы. Ён пільна сачыў за літаратурным жыццём краю, а таму выразна адчуваў новыя павевы. Менавіта ўплыў антычнай культуры стаў выключным фактарам, які прадвызначыў шляхі развіцця літаратуры на беларускіх землях у пачатку XIX ст., у тым ліку аказаў уздзеянне на эстэтычны характар Чачотавай творчасці.

Я. Чачот быў аўтарам многіх застольных песняў, якія аздаблялі філамацкія святы. Пры іх стварэнні пісьменнік абапіраўся на шматвяковую літаратурную традыцыю **анакрэантычнай паэзіі**, асноўнымі матывамі якой былі бесклапотнасць, культ зямных радасцяў, каханьня і віна. Пра знаёмства

Я. Чачота з арыгінальнай творчасцю Анакрэонта сведчыць ліст з Вільні да А. Міцкевіча ад 30 верасня – 2 кастрычніка (12–14 кастрычніка) 1819 г.: «<...> postanowiłem dziś umieć tłumaczyć przynajmniej Anakreona» «<...> сёння вырашыў навучыцца перакладаць хаця б Анакрэонта» [4, s. 143].

У славянскіх літаратурах XIX ст. анакрэантычныя апісанні шумных гулянак, сяброўскіх сустрэч сталі сімвалам яднання творчых людзей, якія ў нязмушанай, вясёлай і дасціпнай гутарцы маглі знайсці поўнае паразуменне і падтрымку. Для такіх вершаў характэрна прастата, лёгкасць зместу і формы, своеасаблівая музычнасць. У анакрэантычнай лірыцы, акрамя традыцыйных вобразаў антычных багоў, келіха і каханай, часта прысутнічаў і вобраз самога Анакрэонта, жыццярадаснага старца, які прагнуў перад смерцю нацешыцца каханнем і віном. Гэты вобраз не ўласцівы паэзіі Я. Чачота. Наадварот, паэт супрацьпастаўляе свет маладосці свету старасці, так, у вершы «Co to starzy za warjasi» («Што старыя за вар’яты») гучыць адвечная праблема бацькоў і дзяцей: «*Co to starzy za warjasi: / Mówią bez przyczyny, / Że wiek młody źle się traci. / Siedząc u dziewczyny. / I pędzą mię do roboty, / A nie wiedzą tego, / Że bez dziewcząt ja ochoty / Nie tam do niczego*» ‘Што старыя за вар’яты: / Гавораць без прычыны, / Што век свой марна трацім, / Калі сядзім у дзяўчыны. / І пхнуць мяне да працы, / А не ведаюць таго, / Што без дзяўчат я ахвоты / Ні на што не маю!’ [5, s. 103]. Менавіта каханне – той стымул, які дапамагае ў працы, у жыцці, натхняе, зараджае бадзёрасцю і добрым настроем: «*Gdy się z nią chwilkę pogrucha, / Chwilkę się pośmieje, / Serce nowym ogniem bucha, / W głowie rozednieje. / I świat smutną postać zrzuci, / Pracuję wesoly, / I piosnka się wdzięcznie nuci / Między przyjaciół*» ‘Калі з ёй хвілінку пабуркую, / Яна хвілінку пасмяецца, / Сэрца новым агнём палае, / Галава яснее. / І свет адкідае смутак, / Працую вясёлы, / І песенька з удзячнасцю пішацца / Паміж сябрамі!’ [5, s. 103]. На нашу думку, услаўленне кахання было не толькі данінай літаратурнай модзе, але і ўнутранай патрэбай маладога і чулага сэрца: «*Cyprydy kochane dziatki, / Ustrójcie mą lutnię w kwiatki. / Z waszej ja posiadam ręki, / Miłość mię śpiewać znęciła: / Ach, gdy ta lutnia wam miła, / Dajcie jej dziś świeże wdzięki!*» ‘Кіпрыды мілыя дзеці, / Упрыгожце маю лютню кветкамі. / З вашых рук яе атрымаў, / Каханне прымусіла мяне спяваць: / Ах, калі ж мая лютня вам даспадобы, / Дайце ёй сёння свежасць хараства!’ [5, s. 100].

Многія творы Я. Чачотаносяць аўтабіяграфічны характар, у іх паймаўскаму раскрываецца індывідуальнасць паэта, яго светапогляд і тэмперамент, адрасатамі часта выступаюць канкрэтныя асобы. У прыватнасці, значную частку песень пра каханне складаюць творы, прысвечаныя Зоф’і Малейскай. Многія творы гэтай тэматычнай групы ўвайшлі ў рукапісны зборнік «*Piosnki i inne wiersze*» («Песенькі і іншыя вершы»), у якім перад чытачом паўстае гісторыя ўзнёслага і трагічнага кахання. Радасць і смутак ідуць поруч на працягу ўсяго зборніка, у многіх гучыць боль ад непаздзеленага кахання, прасочваецца антычны матыў «*amor dolor*» ‘каханне – боль’. У песні XXXVIII лірычны герой гаворыць: «*Nie chcesz kochać mnie, dziewczyno? / Hej, nalewaj w puchar wino! / Ja szalony, niechaj pijany / Będę jeszcze niekochany!*» ‘Не хочаш кахаць мяне, дзяўчына? / Гэй, налі віно

ў кубак! / Я вар'ят, няхай і п'яны / Яшчэ буду некаханы!» [6, b/s, piosnka XXXVIII]. Аднак, нягледзячы на цяжкія пакуты, толькі віно і каханне з'яўляюцца ахоўным сродкам супраць непазбежнай марнасці ўсяго існага: «*Czego z człowiek na swiecie żyje, / Gdy nie kocha i nie pie? <...> / Kochaj, pij I bądź poczciwy, / Będiesz tu i tam szczęśliwy*» ‘Для чаго жыве чалавек на свеце, / Калі ён не кахае і не п’е? <...> / Кахай, пі і будзь пачцівым, / Будзеш усюды ты шчаслівым’ [6, b/s, piosnka LXVI].

Яшчэ адным моцным пачуццём у жыцці Я. Чачота была любоў да сяброў. У вершах гэтай групы дамінуючым з’яўляецца матыў «amicus certus» ‘сапраўдны сябар’, якім быў для аўтара А. Міцкевіч. Я. Чачот прадказаў яму несмяротную славу, такую ж гучную, як у вялікага паэта антычнасці Тыртэя. У паэме «*Turtej*» («Тыртэй») Я. Чачот узяў важную тэму ролі паэта ў грамадстве і прызначэння паэзіі, менавіта выкарыстанне антычных матываў і вобразаў надае аўтарскім развагам маштабнасць, панарамнасць.

У сваіх застольных песнях паэт часта паўтарае, што трэба быць шчаслівым сёння, бо жыццё занадта кароткае, каб хаця б нешта адкладаць да заўтра. У творчасці вар’іруецца шырокавядомы заклік са студэнцкай песні «*Edite, bibite, post mortem nulla voluptas!*» ‘Ешце, піце, пасля смерці няма ніякай асалоды!’, які, адмаўляючы ідэю раю пасля смерці, адлюстроўваў ідэю зямнога шчасця, заснаванага на задавальненні звычайных патрэб. Так, у вершы «*Na ozdrowienie Adama*» («На выздараўленне Адама») даецца дастаткова рэалістычнае апісанне застолля: «*<...> wszystko się rusza: / ten się osusza, / ów, podobny do flaka, / dobywa wina z hlaka, / tyka / «wiwat» wykrzyka, / ten praży, / smaży, / zajada*» ‘усё ў руху: / таго адолела смага, / іншы падобны да кішкі, / здабывае віно са жбана, / глытае / «віват» выкрыквае / той парыць, / смажыць, / закусвае’ [5, s. 45], і ў гэтым бясконцым чалавечым руху гучалі віваты, уздымаліся тосты за здароўе сяброў: «*Tymczasem / między nawiasem, / hej, / lej / malmazyję / do czary / dobrej miary: / wypiję, / niech żyje / Adam brat! / Kier nam świat / bez niego! / Niech strzegą / jego / bogi wysokie / i głębokie, / nieba / i ereba*» ‘Тым часам / у дужках, / гэі, / лей / малвазію / да чаркі / добрай меры: / вып’ю, / няхай жыве / Адам брат! / У нас кепскі свет / без яго! / Хай берагуць / яго / багі высокія / і глыбокія, / неба / і Эрэба’ [5, s. 37]. Агульны хмельны настрой спрыяў умацаванню сяброўскіх сувязяў, стварэнню творчай нязмушанай атмасферы, у якой лёгка нараджаліся вершы. У творы «*Uciszcie się...*» («Суцішцеся») паэт услаўляе веселасць, за якой стаіць сапраўдная чалавечая мудрасць: «*Uciszcie się... / Uciszcie się! Zaśpiewajmy, / Łączcie, bracia, głosy społem; / Kielichami zabrzękajmy, / Jest to mądrość być wesolem*» ‘Суцішцеся... / Суцішцеся! Заспяваем / Далучайцеся, браты, злучым галасы; / Стукнемся келіхамі, / Гэта мудрасць быць вясёлым’ [5, s. 102], прасочваецца антычны матыў «*amor fati*» ‘любоў да лёсу’, за простым выказваннем схаваны глыбокі філасофскі падтэкст прыняцця жыцця ва ўсіх яго праявах, бо толькі ў такім выпадку можна заставацца вясёлым і шчаслівым.

Я. Чачот часта звяртаўся да **гарацыянскага матыву** «*carpe diem*» ‘схапі імгненне’. Так, у вершы «*Precz, precz, nudy, troski!*» («Прэч, прэч, нуда і клопаты!») чытаем: «*Pij, pal, bądź wesoly! / Skacz, tańcz z przyjacioly! / Kto*

wie, jutra czy dożyję / To nasze, co dziś wypiję» ‘Піце, паліце, будзьце шчаслівыя! / Скачы, танцуй са сваімі сябрамі! / Хто ведае, ці дажывем да заўтра / Тое наша, што вып’ем сёння’ [5, s. 106]. Асноўны пасыл верша сугучны з філасофіяй Эпікура, трэба атрымліваць асалоду ад жыцця, пакуль жывеш: «*Bądźmy, bracia, dziś weseli, / Jako w niebiesiech anieli! / Śpiewajmy, hulajmy / I o nic nie dbajmy!*» ‘Будзем сёння вясёлымі, браты, / Як у небе анёлы! / Давайце спяваць, гуляць / І не будзем ні пра што клапаціцца’ [5, s. 107], аднак за вонкавай бесклапотнасцю прыхаваны глыбокі патрыятычны пафас: «*Że my tych potomni, / Którzy, chociaż tego pili, / Wrogów jeszcze dzielniej bili*» ‘Бо мы нашчадкі тых, / хто, хоць і столькі пілі, / але яшчэ лепш білі ворагаў’ [5, s. 106]. Паэт просіць узяць келіхі за бацькоў, за каханак і сяброў, мудрацоў, паэтаў, нават паноў, аднак толькі за тых, у якіх «*wieśniak nie nękanu!*» ‘селянін не змардаваны’ [5, s. 108], таксама за вяскоўцаў, капланаў, службоўцаў, ваяроў і за ўсіх людзей, «*Bo wszyscy są krewni bliscy!*» ‘Бо ўсе блізкія сваякі’ [5, s. 109].

Апяваючы права на шчасце кожнага, незалежна ад сацыяльнага статусу, Я. Чачот не здраджваў сваім грамадска-палітычным ідэалам, ён заклікаў узяць вянкi славы, несці ў край асвету, быць міласнікамі праўды і цноты: «*Hej, młodzieńce... / Hej, młodzieńce, / Bierzcie wieńce, / Ale wieńce sławy; / Dość z Bachem zabawę*» ‘Гэй, юнакі ... / Гэй, юнакі, / Бярыце вянкi, / Але вянкi славы; / Хопіць весяліцца з Бахусам’ [5, s. 111]. Менавіта асвета з’яўляецца, на думку паэта, сапраўдным ключом да ўсеагульнага дабрабыту і шчасця: «*Światłem oświeceni, / W ojczystej przestrzeni / Światło rozsiewajcie / Bliźnich nauczajcie. / Hej, młodzieńce, / Bierzcie wieńce, / Lubyh cnót czciciele / Prawdy przyjaciele! / I pracą domową / I służbą krajową / Pomagajcie bratu, / Krajowi i światu. / Hej, młodzieńce, / Bierzcie wieńce*» ‘Асветленыя, / У роднай старонцы / Сейце святло / Блізкіх вучыце. / Гэй, юнакі, / бярыце вянкi, / Мілых цнот прыхільнікі / Праўды сябры! / І ў працы дамовай / І ў службе краёвай / Дапамагайце брату, / Краіне і свету. / Гэй, юнакі, / бярыце вянкi’ [5, s. 112].

У творчасці Я. Чачота традыцыйныя анакрэантычныя матывы часта набываюць грамадска-патрыятычнае гучанне. Антычнасць з’яўляецца толькі знешняй аздобай для разважанняў аўтара пра далёкія і блізкія гістарычныя падзеі. Так, у вершы «*Surydy kochane dziatki*» («Кіпрыды мілыя дзеці») чытаем: «*Cóż, gdy teraz jest muzyka! / Grzechem nie wyciąć tańczyka. / Stopy się wiercą ochocze: / Kościuszkowskiego mi grajcie, / A wy, bracie, dłoń podajcie, / Kościuszkowskiego wyskoczę!*» ‘Ну, і дзе цяпер музыка! / Грэх не выкраіць танец. / Ступні верцяцца ахвотна: / Зайграйце мне Касцюшкавага, / А вы, браты, падайце мне рукі, / Касцюшкавага станцюю!’ [5, s. 101]. Нібыта выпадковая згадка пра колішні папулярны танец стварае падставы для экскурсу ў гераічную мінуўшчыну краю. Паэт захапляецца Т. Касцюшкам, лічыць яго сапраўдным патрыётам, узорам для нашчадкаў: «*O Kościuszko, piękny wzorze, / Jako ojczyznę miłować, / W każdej życia swego porze / Pragniemy cię naśladować; / Szczerze ojczyznę kochamy, / Dla niej tylko oddychamy*» ‘О Касцюшка, цудоўны прыклад, / Як любіць радзіму, / У кожную пару свайго жыцця / Хочам табе наследаваць; / Шчыра радзіму любім, / Мы дыхаем толькі для яе’ [5, s. 102].

Безумоўна, нельга не заўважыць складаную эвалюцыю ў светапоглядзе Я. Чачота, які ў маладосці быў адэптам жыццесцвярджальнай філасофіі Эпікура, Анакрэонта, актыўным змагаром за свабоду і шчасце радзімы. Зусім іншым выглядае ўплыў антычнасці ў перыяд пасля вяртання з высылкі. У гэты час антычная традыцыя перастала адыгрываць вядучую ролю, у масавай свядомасці і самасвядомасці культуры пачалі фарміравацца новыя нацыянальныя каштоўнасці, у якіх асноўнае месца адводзіцца не асабістым пачуццям і экзістэнцыяльнаму вопыту, а грамадскім інтарэсам, народу. Гэты пералом спрыяў таму, што ў познім перыядзе творчасці Я. Чачота антычнасць адыходзіць на другі план.

Сталы паэт шукаў задавальнення не ў віне і каханні, а ў спакоі вясковага жыцця і руплівай працы на карысць радзімы. Для Я. Чачота сталі блізкімі разважанні Гарацыя «*Beatus ille qui procul negotiis...*» ‘Шчаслівы той, хто ўдалечыні ад спраў’, які славіў сціплае працоўнае жыццё вяскоўца і адмаўляў сучасную яму рэчаіснасць. Звычайна даследчыкі не акцэнтуюць увагі на тым, што гімн простамаму вясковаму жыццю спявае ліхвяр Альфіі. Пазбаўленыя кантэксту, гэтыя словы губляюць іранічнасць, і ўжо ў такім выглядзе шырока выкарыстоўваюцца і аўтарамі, і навукоўцамі як прэцэдэнтны тэкст. Услед за літаратурнай традыцыяй, Я. Чачот стварае гарманічны свет вясковага побыту на ўлонні прыроды. Яго ідэал – ідэал прыватнага жыцця, далёкага ад мітуслівага свету. Так, у вершы «*Ej, posadźe ja przy chatce...*» («Гэй, пасаджу каля хаціны») увасобілася мара фактычна бяздомнага паэта пра свой куток: «*Ej, posadźe ja przy chatce / Gruszkę i jablonkę, / Na pamiątkę, żem w tym roku / Pojł milą żonkę*» ‘Гэй, пасаджу каля хаціны / Грушу і яблыньку, / На памяць, што сёлета / Узяў гожую жонку’ [7, s. 84]. Матыў духоўнай еднасці з прыродай, супрацьпастаўленай заганнаму грамадству мог быць узяты як непасрэдна з тэкстаў Гарацыя, так і пазнейшых твораў, у якіх прырода паўстае як зямны рай, далёкі ад гарадской цывілізацыі. Мара пра ідылічнае жыццё з каханай жанчынай і дзецьмі не толькі даніна літаратурнай традыцыі, але і жыццёвая неабходнасць беднага, спакутаванага і самотнага паэта.

Такім чынам, Антычнасць адыграла значную ролю ў станаўленні і развіцці Чачотавай паэзіі, прычым як у арнаментна-міфалагічным (эмблематычным), так і ў ідэйным плане. Спалучэнне антычнай традыцыі з аўтабіяграфічнымі элементамі, алюзіямі на гістарычныя падзеі было характэрным для многіх вершаў Я. Чачота. Сваю задачу ён бачыў не ў перайманні антычных аўтараў, а ў выкарыстанні іх дасягненняў для таго, каб паказаць блізкую яму рэчаіснасць. У яго лірыцы філамацкіх гадоў гучыць заклік атрымліваць асалоду ад жыцця, кахання, сяброўства, віна, прасочваецца культ легкадумства і весялосці, за якімі стаіць сапраўдная чалавечая мудрасць; у больш познія гады анакрэантычныя матывы саступаюць месца матывам гарацыянскім, пастаральным. Яго вершы ўхваляюць ціхае вясковае жыццё на ўлонні прыроды, славяць шчасце ў абмежаванні.

ЛІТАРАТУРА

1. *Лебядзевіч, Д.* Антычныя традыцыі ў беларускай літаратуры XIX – пачатку XX стагоддзя: дыс. ... канд. філал. навук: 10.01.01 / Д. Лебядзевіч. – Гродна, 1997. – 115 с.
2. *Сузько, А.* Антычнасць у беларускім кантэксце: антычныя вобразы і матывы ў паэзіі Максіма Танка: манаграфія / А. У. Сузько. – Мазыр : МДПУ імя І. П. Шамякіна, 2008. – 120 с.
3. *Лебядзевіч, Д.* Польскамоўная творчасць Яна Чачота ў кантэксце антычнай літаратуры / Д. Лебядзевіч // Шлях да ўзаемнасці = Droga ku wzajemności : матэрыялы XVII міжнар. навук. канф., Гродна, 18–19 лістапада 2010 г.; рэдкал. Г. А. Хацкевіч [і інш.] – Гродна: ГрДУ, 2011. – С. 241–245.
4. *Korespondencya 1815–1823 / Wydał J. Czubek.* – Kraków: nakł. Polskiej Akademii Umiejętności, 1913. – Т. 1: 1815–1820. – 486 s.
5. *Poezja Filomatów / Wydał J. Czubek.* – Kraków: nakł. Polskiej Akademii Umiejętności, 1922. – Т. 1. – 359 s.
6. *Czczot, J.* Poezje [Microform]: I, II, III / J. Czeczot [S. l. : s. n.], 1823.
7. *Czczot, J.* Piosnki wieśniacze z nad Niemna, Dniepra i Dniestra / J. Czeczot. – Wilno: Druk Józefa Zawadzkiego, 1845. – 108 s.

Поступила в редакцию 09.06.2021